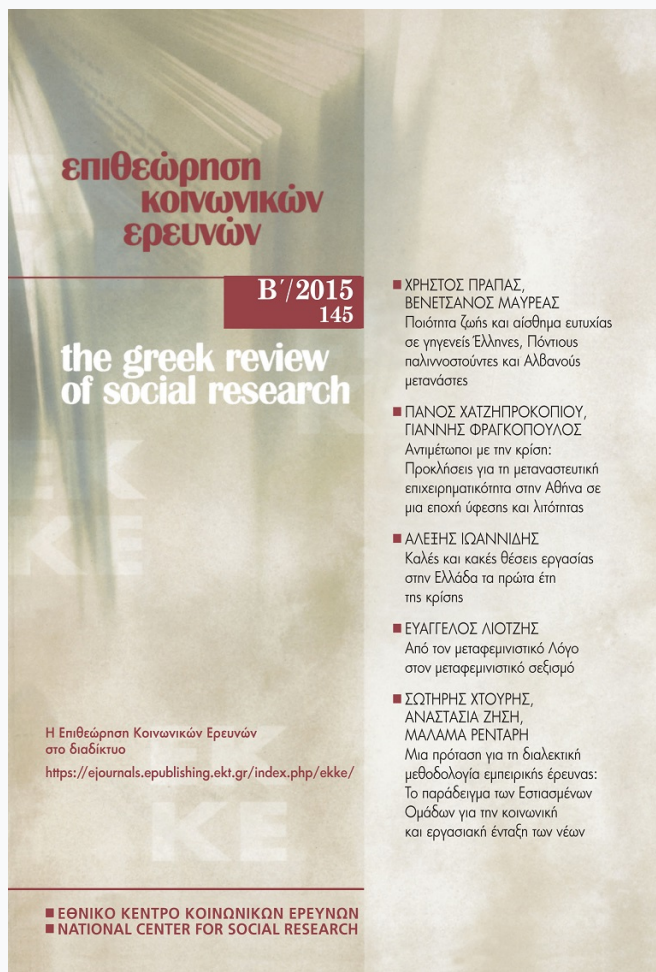

The Greek Review of Social Research

Vol 145 (2015)

145 B´

A concept on the dialectical methodology of empirical research: The paradigm of Focus Groups on the social and labour integration of young people

Σωτήρης Χτούρης, Αναστασία Ζήση, Μάλαμα Ρενταρή

doi: [10.12681/grsr.10432](https://doi.org/10.12681/grsr.10432)

Copyright © 2016, Σωτήρης Χτούρης, Αναστασία Ζήση, Μάλαμα Ρενταρή

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Χτούρης Σ., Ζήση Α., & Ρενταρή Μ. (2016). A concept on the dialectical methodology of empirical research: The paradigm of Focus Groups on the social and labour integration of young people. *The Greek Review of Social Research*, 145, 117–145. <https://doi.org/10.12681/grsr.10432>

Σωτήρης Χτούρης*, Αναστασία Ζήση**,
Μάλαμα Ρενταρή***

ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ:
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΕΣΤΙΑΣΜΕΝΩΝ ΟΜΑΔΩΝ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν άρθρο παρουσιάζει τη μεθοδολογία που εφαρμόστηκε στο ερευνητικό έργο ΑΡΙΣΤΕΙΑ (I) In4Youth, εστιάζοντας στην τεχνική των εστιασμένων ομάδων και στην ανάπτυξη μιας διαλεκτικής μεθοδολογίας ποιοτικής έρευνας. Στη μεθοδολογία αυτή εντάσσονται διάφορες παραδόσεις της ποιοτικής έρευνας με στόχο τη δημιουργία ενός δόκιμου εργαλείου καταγραφής και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων που θα στηρίζεται στη διάδραση των συμμετεχόντων των Εστιασμένων Ομάδων αλλά και στη δυναμική και διαλεκτική ανάδειξη των κοινωνικών φαινομένων. Η έρευνα In4Youth αποτελεί μια σημαντική ευκαιρία μελέτης της δυναμικής της κοινωνικής ένταξης ή του αποκλεισμού των νέων από την αγορά εργασίας μέσω των Εστιασμένων Ομάδων (Focus Group), διότι η μέθοδος καταγράφει διαλεκτικά την επισφάλεια και την αμφιθυμία των συμμετεχόντων στις διαδρομές τους ανάμεσα στην εκπαίδευση, την προσωρινή εργασία και τις καταστάσεις ανεργίας.

---

*Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, στοιχεία επικοινωνίας, e-mail: htouris@aegean.gr

**Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, στοιχεία επικοινωνίας, e-mail: a.zissi@soc.aegean.gr

***Ερευνήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, στοιχεία επικοινωνίας, e-mail: isse@aegean.gr

Λέξεις κλειδιά: ποιοτικές μέθοδοι, διαλεκτική μέθοδος, εστιασμένες ομάδες, εμπειρική έρευνα

ΕΣΤΙΑΣΜΕΝΕΣ ΟΜΑΔΕΣ: ΟΡΙΣΜΟΙ

Οι εστιασμένες ομάδες (ΕΟ) στην πιο απλή τους εκδοχή είναι μια άτυπη συνομιλία ανάμεσα σε επιλεγμένα άτομα που συνέρχονται για να συζητήσουν συγκεκριμένα θέματα με την πρωτοβουλία του/της συντονιστή/-στριας (Beck et al., 1986, σελ. 73). Αυτή η συνομιλιακή κατάσταση αποτελεί τη βάση για την καταγραφή των προς μελέτη κοινωνικών φαινομένων, έχοντας ως βάση τα δεδομένα που παράγονται από την αφήγηση, αλλά και από τη διάδραση των συμμετεχόντων/-ουσών στην εστιασμένη ομάδα.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η μεθοδολογία που αναπτύχθηκε στο ερευνητικό έργο In4Youth για την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων συνθέτει δόκιμα μεθοδολογικά παραδείγματα, όπως αυτά της εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας και της εθνογραφικής προσέγγισης, σε ένα ειδικό υπόδειγμα που έχει ως στόχο να συμπεριλάβει στην ανάλυση από τη μια μεριά το σύνολο των ποσοτικών και ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων και από την άλλη να αποφύγει μια μονοδιάστατη προσέγγιση, δηλαδή μόνο την επαγωγική ή την απαγωγική διαδρομή στην ερμηνεία και επεξεργασία αυτών των δεδομένων. Η μεθοδολογία που εφαρμόσαμε αντλεί από τις παραδοχές του κριτικού ρεαλισμού (Bhaskar, 1975), τη θεωρία των δικτύων (Χτούρης, 2004) αλλά και από εμπειρικά παραδείγματα από την εμπειρία προηγούμενων αναλύσεων του κύριου ερευνητικού εργαλείου που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα πεδίου, των εστιασμένων ομάδων.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ

Στο σχεδιασμό της έρευνας οι εστιασμένες ομάδες εντάχθηκαν μεθοδολογικά ως ένας από τους δύο πυλώνες της έρευνας πεδίου και της συγκέντρωσης εμπειρικών δεδομένων και δεν ήταν απλά ένα υποστηρικτικό εργαλείο της έρευνας. Η πρόταση αυτή, που αποτελεί μια διαδεδομένη τεχνική στη σύγχρονη κοινωνική έρευνα, είχε

ως στόχο να αντιπαραβάλει αλλά και να συνθέσει τα ποιοτικά με τα ποσοτικά δεδομένα έτσι ώστε να εξασφαλίσει τη μεγαλύτερη δυνατή εγκυρότητα (Fielding and Fielding, 1986). Ο σχεδιασμός, η εκτέλεση αλλά και η ανάλυση του εμπειρικού υλικού των ΕΟ είχε ως κύριο στόχο να καταγράψει τις δημόσιες απόψεις ειδικά επιλεγμένων ομάδων νέων για την απασχόληση και την ένταξή τους στον εργασιακό κόσμο και να ερμηνεύσει τις πιθανές συμπτώσεις και, αντίστοιχα, τις πιθανές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους. Είναι χρήσιμο να διευκρινιστεί ότι δεν υπήρχε η απαίτηση οι διαλογικές ομαδικές συνεντεύξεις να καταλήξουν οπωσδήποτε σε ένα κεντρικό συμπέρασμα, σε μια σύγκλιση γνώμης ή, ακόμα, στη διατύπωση μιας συγκεκριμένης κοινής ερμηνείας για τη βιωμένη εμπειρία ή τη γνώμη των συμμετεχόντων/-ουσών, όπως συμβαίνει συχνά κατά την εφαρμογή της συγκεκριμένης τεχνικής (Frey and Fontana, 1989). Ταυτόχρονα, τα δεδομένα που παράγονται στην έρευνα του In4Youth μέσω των ΕΟ δεν είναι μόνο αποτέλεσμα της διάδρασης των συμμετεχόντων/-ουσών, όπως προτείνεται από ερευνητές/-τριες που χρησιμοποιούν και προτείνουν την τεχνική αυτή (Morgan, 1997, σελ. 7), αλλά και η ίδια η αφήγηση της προσωπικής ιστορίας και της παρουσίασης σημαντικών γεγονότων από τη ζωή των συμμετεχόντων/-ουσών. Οι ΕΟ στο ερευνητικό μας σχέδιο αποτέλεσαν κυρίως ένα πλαίσιο ζωντανής διάδρασης και επικοινωνίας ανάμεσα στα άτομα που συμμετείχαν, κάτι που αποτελεί και τον κύριο λόγο για την επιλογή αυτής της τεχνικής στο ερευνητικό έργο του In4Youth (Kitzinger, 1994).

Οι εστιασμένες ομάδες μπορεί να προϋπάρχουν ή να δημιουργούνται μέσα από μια διαδικασία επιλογής του προσανατολισμού της έρευνας. Το ερευνητικό έργο In4Youth ακολούθησε τη δεύτερη περίπτωση και η επιλογή των συμμετεχόντων/-ουσών έγινε στη βάση ομοειδών χαρακτηριστικών των ομάδων κυρίως ως προς την εκπαιδευτική – επαγγελματική πορεία, την κοινωνική θέση (Offe, 1993), την περιοχή κατοικίας, την κατάσταση απασχόλησης και την ευαλωτότητα σε σχέση με την εργασία (Morgan, ό.π., σελ. 38-39). Για το λόγο αυτόν έγινε μία προσεκτική αποτύπωση των χαρακτηριστικών των επιλεγέντων έτσι ώστε να συμβαδίζουν κυρίως με τις μεγαλύτερες κοινωνικο-δημογραφικές κατηγορίες της στοχοθετημένης δειγματοληψίας της ποσοτικής έρευνας που έγινε σ' όλη την Ελλάδα με 2.040 ερωτηματολόγια (Chtouris, 2012-2015, In4Youth Survey).

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Ο βασικός στόχος της παρούσας έρευνας με τις ΕΟ ήταν να κομίσουμε μια σειρά από αποτελέσματα με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- α) την επεξεργασία και την κατανόηση των παραστάσεων των νέων για τις πορείες και τις φάσεις μετάβασής τους από την εκπαίδευση στο επάγγελμα μέσα από την παρουσίαση της δικιάς τους έγνοιας και προβληματισμού,
- β) τη δημιουργία των προϋποθέσεων που θα επιτρέψουν στους/στις συμμετέχοντες/-ουσες μια συλλογική και διαλογική κατανόηση της οικονομικής κρίσης αλλά και της δικιάς τους πορείας μέσα σ' αυτή και να δημιουργήσουν παράλληλα εναλλακτικά σχέδια για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της κοινωνικής και οικονομικής τους ένταξης,
- γ) την ανάπτυξη πολλαπλών επιπέδων και διαφορετικών τύπων διάδρασης με στόχο να παραχθούν δεδομένα που θα έχουν υψηλό επίπεδο εγκυρότητας αλλά και θα προσφέρουν νέες εννοιολογήσεις για τις κοινωνικές και τις οικονομικές διαστάσεις της κρίσης σε μικρο και μέγρο επίπεδο,
- δ) τη δημιουργία κοινωνικών τύπων σε σχέση με τον κόσμο της εργασίας και τις διαδικασίες μετάβασης από την εκπαίδευση στην εργασία ή την επιχειρηματικότητα,
- ε) την αντιδιαστολή και τη σύγκριση των παραστάσεων της κοινωνικής ένταξης ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και διαφορετικούς κοινωνικούς τύπους νέων.

Ο/η συντονιστής/-στρια των ΕΟ είχε σε αυτή την περίπτωση ως στόχο να διαμεσολαβήσει γνώμες και απόψεις ανάμεσα σε ομάδες και μέλη ομάδων διαφορετικής σύνθεσης ως προς την κοινωνική θέση, την οικονομική κατάσταση και το εκπαιδευτικό επίπεδο. Αυτός ο διαμεσολαβημένος διάλογος βοήθησε στην αξιολόγηση και τον αναστοχασμό των μελών της κάθε ΕΟ όχι μόνο μέσα από την διαδικασία που ολοκληρώθηκε μέσα σε αυτή, αλλά και από τις επικοινωνιακές διεργασίες που πραγματοποιήθηκαν ανάμεσα στις ομάδες και οι οποίες μπόρεσαν να τροφοδοτήσουν η μία την άλλη μέσω του/της συντονιστή/-στριας με γνώμες, παραστάσεις, προτάσεις αλλά και κρίσεις.

Η ΕΣΤΙΑΣΜΕΝΗ ΟΜΑΔΑ ΩΣ ΤΕΧΝΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΡΑΣΗΣ

Οι ΕΟ αποτελούν κατά κάποιον τρόπο ένα προσωρινό κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο η διάδραση των μελών είναι από μόνη της ένα σημαντικό δεδομένο της έρευνας (Wilkinson, 1998, σελ. 193). Η ανάλυση των τύπων των διαδράσεων αλλά και το πώς αυτές οι διαδράσεις δημιουργούν νέα δεδομένα και έννοιες δεν έχει ακόμη μελετηθεί πλήρως ως τεχνική διαλεκτικής διάδρασης αλλά και ευρύτερα ως κεντρική μεθοδολογία της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας. Η δημιουργία εννοιολογικών πλαισίων από το άτομο και ο συλλογικός όπως και ο ατομικός αναστοχασμός αποτελούν μια πολυδιάστατη, αμφίσημη και αντιθετική διαδικασία, στην οποία τρέχουσες διαδράσεις αλλά και προ-αντιλήψεις, προϋπάρχουσες συλλογικές παραστάσεις καθορίζουν παράλληλα και συμπληρωματικά τη συμπεριφορά και την πρακτική τους. Προσεγγίζοντας τη συλλογική διάδραση ως βάση για την καταγραφή της γένεσης της γνώμης, των δοξασιών, της γνώσης και της κατανόησης (Morgan and Spanish, 1984· Wilkinson, ό.π., σελ. 193), θεωρούμε ότι στην ερευνητική διαδικασία ενυπάρχει μια μεγάλη ποικιλία διαδραστικών σχέσεων και στο μικρο επίπεδο, αλλά και στη σχέση μικρο-μάκρο (Χτούρης, Ζήση κ. συν., 2012). Αυτές οι σχέσεις αναμένεται ότι οδηγούν στην παραγωγή σημαντικών εμπειρικών δεδομένων και νέων εννοιολογήσεων, που πιθανά διασυνδέονται με τις αναλυτικές κατηγορίες της εμπειρικής έρευνας. Αυτή η διάσταση είναι λιγότερο γνωστή στην εμπειρική έρευνα που πραγματοποιείται με την τεχνική των ΕΟ. Σ' αυτό το σημείο, είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ότι το θεωρητικό πρόγραμμα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, ενώ παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάλυση του εμπειρικού υλικού που προκύπτει από τις ΕΟ, κυρίως μέσω μιας περισσότερο εμπειρικής του εκδοχής, όπως της εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας, μας περιορίζει σημαντικά ως προς τον τρόπο κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας που προτείνει, δηλαδή ως μιας δεδομένης κατασκευής, κυρίως στο υποκειμενικό επίπεδο.

Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Η ιδέα της διαλεκτικής εισάγεται στη θεωρία των Μπέργκερ και Λούκμαν ως η διάδραση των υποκειμένων και ως η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας. Αυτή διασφαλίζεται μέσα από μια

ταυτόχρονη μικρο διάδραση και μία διάδραση/διαλεκτική προς εξωτερικά συστήματα και θεσμούς, που ενεργούν ανεξάρτητα από τους δρώντες και αποτελούν μια διαμορφωτική δομή ως μια «αντικειμενική πραγματικότητα» που προσλαμβάνουν και μεταβιβάζουν οι δρώντες (Μπέργκερ και Λούκμαν, 2003, σελ. 120). Μια τέτοια πολυδιάστατη διαλεκτική σχέση είναι όμως ιδιαίτερα ορατή στην έρευνα με τις ΕΟ στο ερευνητικό έργο In4Youth, διότι σε αυτή συμμετέχουν πολλοί ερευνώμενοι ταυτόχρονα, που πέρα από την εκφορά του προσωπικού τους αφηγήματος και τη διάδραση με τους άλλους, παρουσιάζουν ταυτόχρονα τα όρια, τους περιορισμούς και τις αντιθέσεις τους με έναν εξωτερικό κόσμο που δεν τον ελέγχουν και δεν τον διαμορφώνουν πλήρως. Η διάδραση των ερευνητών/-τριών με τους/τις συμμετέχοντες/-ουσες των ΕΟ μπορεί για αυτό να αποτελεί μια παράλληλη προβολή ενός εξωτερικού «αντικειμενικού κόσμου» και, συνεπώς, να έχει μια ιδιαίτερα έντονη και καταλυτική επίδραση για να βρουν οι συμμετέχοντες/-ουσες σημεία επαφής και επικοινωνίας με τον «εξωτερικό κόσμο». Ανάμεσα στην επαγωγική δημιουργία νόηματος, όπως συχνά συμβαίνει στο θεωρητικό πρόγραμμα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού και στην απαγωγική κατηγοριοποίηση των κοινωνικών φαινομένων, όπως μας την υπαγορεύουν οι μακρο θεωρίες του μαρξισμού ή του παρσονικού λειτουργισμού, στην έρευνα αναδύεται και ένας ενδιάμεσος χώρος, στον οποίο παράγεται νόημα και πραγματοποιούνται ερμηνείες που προέρχονται κυρίως από τη διάδραση και τη διαλεκτική σχέση που εξελίσσεται προς, από και μέσα στο ίδιο το ερευνώμενο αντικείμενο.

Ο George Gurvitsh (1894-1956), επίσης, εισέφερε στην παράδοση της κοινωνιολογίας την πρώτη προσπάθεια σύνθεσης του μικρο με το μακρο επίπεδο με κύρια αναφορά στη μέθοδο της διαλεκτικής στο έργο του *Dialectique et Sociologie* (1962). Ο Gurvitsh εξηγεί ότι η διαλεκτική εκτυλίσσεται σε τρία διαφορετικά πλαίσια: α) το πρώτο είναι οι πραγματικές διαλεκτικές κινήσεις στην ίδια την πραγματικότητα, β) το δεύτερο είναι η διαλεκτική ως μέθοδος κατανόησης της πραγματικότητας και, γ) το τρίτο είναι η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στα αντικείμενα που δημιουργούνται από την επιστήμη και τη διαλεκτική μέθοδο, που εξελίσσεται με αναφορά στην πραγματικότητα. Με αυτόν τον τρόπο, ο Gurvitsh αναγνωρίζει ότι οι πραγματικές ολότητες, όπως η κοινωνία, δημιουργούνται από μια πολλαπλή νοηματοδότηση σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο. Τα μέσα και τις διαδικασίες τις ταυτίζει με τις διαλεκτικές σχέσεις τις οποίες προσεγγίζει ως μια

περαιτέρω εξειδίκευση της μεθόδου του. Συγκεκριμένα, καταγράφει ως διαδικασίες: α) τη συμπληρωματικότητα, β) την αμοιβαία συμμετοχή, γ) την αμφιθυμία και την αμφιβολία, δ) τη διαλεκτική πόλωση, και ε) την αμοιβαιότητα της προοπτικής. Παρόλο που ο Gurvitsh δεν χρησιμοποίησε την ιδέα της διαλεκτικής ως βάσης για δικιές του εμπειρικές έρευνες, η κριτική προοπτική που ανέπτυξε μέσω της διαλεκτικής προς την εμπειρική κοινωνιολογία –ιδιαίτερα την αμερικάνικη–, αλλά και την κυρίαρχη κοινωνιολογική φιλοσοφία της εποχής του, μας δείχνει έναν κριτικό δρόμο προς την κατανόηση και την ανάδειξη της βιωμένης εμπειρίας πέρα από την ατομικότητα, την μερικότητα των κοινωνικών δεδομένων και, συχνά, την αισθητηριακή τους διάσταση. Όπως αναφέρει, ο εμπειρισμός δεν θα πρέπει να περιορίζεται στην άμεση ατομική εμπειρία είτε αυτή είναι θρησκευτική, όπως παρατηρούμε στον James, συναισθηματική κατά τον Rauh και τον Sheler, νοητική όπως στον Husserl ή, τέλος, υπαρξιακή, όπως την εκφράζει ο Heidegger. Όπως αναφέρει ο Brown στην εισαγωγή που έκανε στο προοίμιο στη μετάφραση της εισαγωγής του βιβλίου του Gurvitsch για τη διαλεκτική (ό.π.), υπάρχουν πολλά σημεία στα οποία η έννοια της εμπειρικής πραγματικότητας παραμένει αρκετά ασαφής στον Gurvitsch, αφού δεν ξεχωρίζει όσο θα έπρεπε από τη θετικιστική αντίληψη για τον πραγματικό κόσμο, η μέθοδός του «μερικές φορές συνδυάζει έναν εμπειρισμό με μια ιδεαλιστική τάση να δημιουργεί αφηρημένες κατηγορίες, χωρίς όμως αυτά τα δύο να τα ενσωματώνει μέσω της διαλεκτικής» (Brown, 1979, σελ. 6). Επίσης, δεν διευκρινίζει πώς θα ήταν δυνατή η πρόσληψη της πραγματικότητας χωρίς ένα προϋπάρχον πλαίσιο της παρατήρησης, το οποίο αρνείται. Σε αυτό το σημείο, είναι απαραίτητη μια απάντηση που θα θεμελιώνει μεθοδολογικά το πραγματικό ως μια κίνηση της ζωντανής διαλεκτικής στην πραγματική ζωή με το προϋπάρχον νόημα αλλά και την μετα-νοηματοδότηση ενός κοινωνικού φαινομένου. Αυτό το σημείο το θεωρούμε σημαντικό στη μέθοδο που χρησιμοποιούμε στο In4Youth, ιδιαίτερα στις τεχνικές κωδικοποίησης και κατασκευής των κοινωνικών τύπων.

Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ ΣΤΙΣ ΕΣΤΙΑΣΜΕΝΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ IN4YOUTH

Ο/η συντονιστής/-στρια και εμπυχωτής της κάθε ΕΟ αποτελεί στη μεθοδολογική μας πρόταση και έναν κοινωνικό μεσολαβητή σε μια έρευνα δράσης, σκιαγραφώντας μαζί με τους/τις συμμετέχοντες/-ου-

σες το ευρύτερο κοινωνικό τοπίο μέσα στο οποίο βρίσκεται η κάθε ομάδα αλλά, κυρίως, διασαφηνίζοντας και τους ορίζοντες δράσης του ατόμου με τη βοήθεια όλων των μελών της ΕΟ (Ζήση, Χτούρης κ. συν, 2013). Αυτή είναι μια μορφή διαλεκτικής που αναδεικνύει τα συγκεκριμένα βιώματα των ατόμων που συμμετέχουν στις ΕΟ σε σχέση με το πλαίσιο του κοινωνικού κόσμου από τον οποίο αυτά τα βιώματα προέρχονται αλλά και τους εξωτερικούς περιορισμούς ή τις ατομικές και συλλογικές ευκαιρίες τις οποίες αντιμετωπίζουν. Αυτό υποθέτουμε ότι μπορεί να πραγματοποιηθεί όχι μόνο στην αποκεντρωμένη αφήγηση γεγονότων και της βιογραφίας του ατόμου, αλλά κυρίως μέσα από μια ζωντανή διαλεκτική σχέση που πηγάζει μέσα από το διάλογο των συμμετεχόντων/-ουσών καθώς και τον τρόπο της δημόσιας παρουσίας του ατόμου στην ΕΟ, αλλά και από τον εσωτερικό διάλογο του ατόμου που πιθανά να αποκαλύπτεται ή και όχι. Με αυτόν τον τρόπο το άτομο και η ομάδα έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν μια δυναμική για να αποσπαστεί διαλεκτικά από την *«ενότητα μιας πιθανής χειραγωγημένης συλλογικότητας η οποία υφίσταται την άρνηση της ύπαρξης του ατόμου»* (Adorno and Horkheimer, 1969, σελ. 19) μέσα στο δύσκολο σημερινό περιβάλλον της εκτεταμένης ανεργίας και της υποαπασχόλησης των νέων, αλλά ακόμα και μέσα στον οικείο χώρο της οικογένειας.

Ένας τύπος αυτής της ζωντανής διαλεκτικής που υπάρχει στην έρευνα προέρχεται κυρίως από τις ανοιχτές ομαδικές ποιοτικές συνεντεύξεις όπως και από τις ΕΟ. Η δυναμική ανάμεσα στους/στις συμμετέχοντες/-ουσες αλλά και ανάμεσα στον ερευνητή και την ομάδα μπορεί να παράγει την αναγκαία αναστοχαστικότητα αλλά και την αποστασιοποίηση (*“Verfremdungseffekt”*) των υποκειμένων, καθώς αυτή τροφοδοτείται από τις τοποθετήσεις του/της ερευνητή/-τριας, του/της συντονιστή/-τριας και των άλλων μελών της ΕΟ για τις ευρύτερες διαχρονικές δομές και λειτουργίες που έχουν καταγραφεί για το θέμα της συζήτησης, στη συγκεκριμένη περίπτωση της απασχόλησης των νέων.

Ο/η ερευνητής/-τρια που εισάγει «αντικειμενικά δεδομένα» στην ΕΟ, στο πλαίσιο που ορίσαμε, παίζει τον ρόλο ενός πίνακα προβολής στον οποίο παρουσιάζονται τα σημαντικά γενικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού συστήματος, όπου εντάσσονται ή όχι οι περιπτώσεις των ατομικών τους βιωμάτων και των γεγονότων ζωής. Στη συγκεκριμένη μεθοδολογική πρόταση, η σχέση κοινωνικής δομής και δικτύων δράσης (Χτούρης, ό.π., σελ. 90-96) είναι διαρκής και

συγκεκριμένη στο επίπεδο του υποκειμένου αλλά και της συλλογικότητας που προσωρινά συγκροτεί η ΕΟ. Το κοινωνικό-οικονομικό σύστημα με αυτή τη λογική ανασύρεται ως πλαίσιο αλλά και ως ανταγωνιστική ζωντανή πλατφόρμα συγκρότησης του κοινωνικού υποκειμένου και ως τέτοιο δεν αποτελεί μόνο στοιχείο του εξωτερικού κόσμου και των δεσμευτικών δομών αλλά και κυρίαρχο τμήμα της καθημερινότητας της κοινωνικής ύπαρξης. Ο εντοπισμός και η ανάδειξη αυτής της διεργασίας και των στοιχείων που συμμετέχουν αποτελεί το κεντρικό διακύβευμα των ΕΟ που πραγματοποιήθηκαν στο ερευνητικό έργο In4Youth. Στόχος της διενέργειας αλλά και της ανάλυσης του εμπειρικού υλικού που προκύπτει από τις ΕΟ είναι η διαλογική και πολλές φορές αντιθετική ανάδειξη αυτών των τριμμάτων του κοινωνικού κόσμου που έχουν αποκρυσταλλωθεί ως βάση της κοινωνικής ταυτότητας και ως τέτοια δεσμεύει προθύστερα το άτομο στη δράση του και στον αναστοχασμό του γι' αυτήν. Σε αυτήν την περίπτωση, η μεμονωμένη δήλωση των μελών της ΕΟ έχει ισοδύναμη αλήθεια με μια χειρονομία και μια σωματική έκφραση που είναι άδολη και καθ' ἑξίν εντάσσεται έτσι στη ζωντανή ροή της ζωής και ως τέτοια δεν μπορεί να διαψευστεί εύκολα, όπως, αντίθετα, μπορεί ο λόγος που προέρχεται μετά από προετοιμασία και συχνά ως επικοινωνιακή στρατηγική.

Η μεθοδολογία των ΕΟ που στηρίζεται σε μια τέτοια διαλεκτική προσέγγιση διαφοροποιείται επιπλέον από τις αντιλήψεις της διαλεκτικής που πηγάζουν από μια παραδοσιακή μαρξική-εγελιανή διαλεκτική, τη συστημική διαλεκτική αλλά και τη μεθοδολογική πρόταση του κριτικού ρεαλισμού ως προς το πεδίο που αναγνωρίζεται ως το προνομιακό πλαίσιο ανάπτυξης των ατομικών δράσεων και των κοινωνικών δυνάμεων. Στη μαρξική πρόταση, η διαλεκτική ξεδιπλώνεται ανάμεσα στις κοινωνικές συλλογικότητες που συγκροτούν ταξικά υποκείμενα δράσης (Marx, 1906, σελ. 25). Η ατομική δράση είναι, στην περίπτωση αυτή, δεσμευμένη συνειδητά ή ασυνειδητά από τα ενεργήματα των κοινωνικών δυνάμεων αλλά και την ιδεολογία που τα περιβάλλει. Στον κριτικό ρεαλισμό (Lawson, 1997, σελ. 157-72), οι κοινωνικές δομές και η ενεργοποίηση των δυνάμεών του κατανοούνται ως ανεξάρτητες από την ατομική δράση και αντίστροφα. Τα άτομα μπορούν να δράσουν πάντα διαφορετικά από την κανονικότητα που επιβάλλουν οι δομές που ισοδυναμεί με την ενεργοποίηση της δύναμής τους. Όπως αναφέρει, για παράδειγμα ο Lawson (ό.π.), ο μεμονωμένος παραγωγός αν και δεσμεύεται από το γενικό πλαίσιο

της ανταλλαγής των εμπορευμάτων, μπορεί να επικεντρωθεί –εναλλακτικά– στην αξία χρήσης τους, αν και οι ανταλλακτικές σχέσεις ως δομή κυριαρχούν παρά και πέρα από τον τρόπο ενεργοποίησής τους από τον συγκεκριμένο δρώντα. Αυτός μπορεί να έχει συμπεριφορά συμβατή ή και αντιθετική προς αυτές τις δομές.

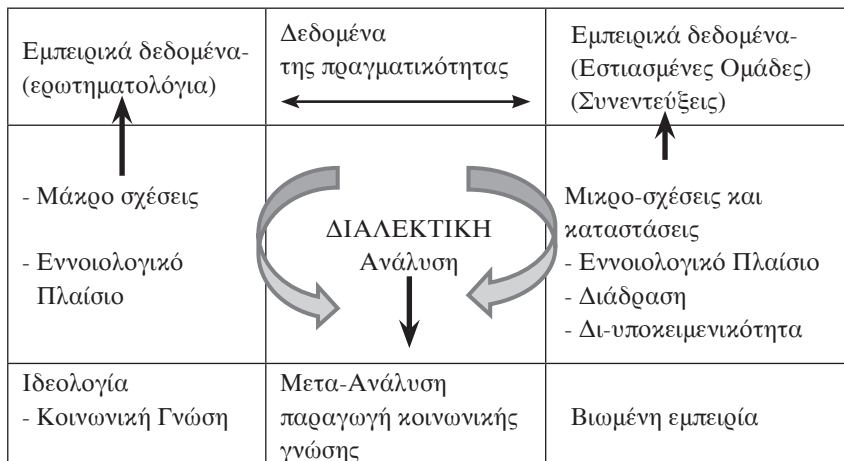
Σε αντίθεση με αυτή την αντίληψη, η Συστημική Διαλεκτική (Arthur, 2002· Smith, 1990) στοχεύει στην καταγραφή της σχέσης της κοινωνικής δομής ταυτόχρονα με τις γενικότερες σχέσεις αλλά και στην επίκαιρη δράση των κοινωνικών υποκειμένων. Στο πλαίσιο αυτό, η συστημική διαλεκτική δεν αναγνωρίζει πως ενυπάρχει στις κοινωνικές σχέσεις ένα βαθύτερο δομικό πεδίο από το οποίο ενεργοποιούνται και δρουν δυνάμεις που μπορούν άμεσα ή εν δυνάμει να επηρεάσουν την ατομική κοινωνική δράση, όπως συμβαίνει στον κριτικό ρεαλισμό. Αντίθετα, αυτό το δομικό πλαίσιο συνυπάρχει στην ίδια επιφάνεια της επίκαιρης ατομικής δράσης και εμφανίζεται ως κανονικότητες συλλογικών γεγονότων, που έχουν συστημική εμβέλεια, όπως για παράδειγμα, το ξόδεμα χρήματος από ένα άτομο που αποτελεί μια ατομική πράξη, η οποία, ταυτόχρονα, είναι ενταγμένη στο εκτεταμένο συστημικό γεγονός του καπιταλιστικού συστήματος, δηλαδή την ανταλλαγή αξιών. Η συγκεκριμένη μεθοδολογική πρόταση αναδεικνύει την ατομικότητα της δράσης στο πλαίσιο μιας καπιταλιστικής ολότητας, της οποίας η ουσία συνίσταται στην ικανότητα της αναπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος (Reuten, 2000). Η διυποκειμενικότητα και η διαπραγματέυση του κοινωνικού εαυτού μέσα από τη διάδραση των συμμετεχόντων/-ουσών στην ΕΟ, προβάλλει και τον ατομικό αναστοχασμό και συγκροτεί έτσι το κοινωνικό υποκείμενο και το ενδεχομενικό πλαίσιο της συλλογικότητας στο οποίο μπορεί να ενταχθεί. Η κοινωνική ολότητα και η βαθύτερη ουσία των κοινωνικών σχέσεων αναδύεται έτσι σε μια διπλή αναπαράσταση. Η πρώτη εμφανίζεται στο μικρο-επίπεδο ως μια σύνθεση των ατομικών γεγονότων της υποκειμενικής ταυτότητας αλλά και στο κοινωνικό γεγονός της ίδιας της ομάδας, η οποία εμφανίζεται εδώ στη θέση μιας γενικής κοινωνικής σχέσης του κοινωνικού συστήματος. Αυτή η σχέση μπορεί να αποτυπωθεί με έννοιες που παράγονται: α) από τις ίδιες τις διαδικασίες που ενεργοποιούνται διαλογικά εντός των ΕΟ, β) από τις διαδικασίες επαγωγής από τα ποιοτικά δεδομένα των ΕΟ αλλά και γ) απαγωγικά, από την επιστημονική θεωρητική γνώση που διαθέτουμε για το κοινωνικό σύστημα και για τις κανονικότητες των συλλογικών

γεγονότων, όπως ονομάζουν τις δομές και τις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις στη Συστημική Διαλεκτική, όπως για παράδειγμα είναι η «συσσώρευση κεφαλαίου», «η εμπορευματική ανταλλαγή», «η μισθωτή εργασία» κ.ά.

ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Στο μεθοδολογικό μας εγχείρημα και στο πλαίσιο της ζωντανής και πραγματικής διαλεκτικής διαχωρίζονται τα εμπειρικά δεδομένα από τα πραγματικά δεδομένα της έρευνας. Τα εμπειρικά δεδομένα προέρχονται από την αρχική προσέγγιση των αντικειμένων της έρευνας μέσα από το προκαθορισμένο εννοιολογικό πλαίσιο αλλά και τις δομημένες μορφές επικοινωνίας με τα μέλη των ΕΟ. Τα δεδομένα της πραγματικότητας αποτελούν την εννοιολογική επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων (Ιωσηφίδης, 2006, σελ. 21-33) μέσα από τον καθαρό τους από την μη κατανοήσιμη ποικιλότητα και την στερεοτυπική παρουσίαση της ατομικής ή συλλογικής κατάστασης των ερευνώμενων. Για τον Μαρκούζε, η απόσταση και η ρήξη με την πρώτη εμπειρία (Marcuse, 2004, σελ. 200) θεμελιώνει μια νέα, αφηρημένη τάξη εννοιών, που δεν προσκολλώνται στους υπάρχοντες τρόπους και κανόνες του σκέπτεσθαι. Με αυτή την προσέγγιση, το μεθοδολογικό πρότυπο του In4Youth απομακρύνεται από μια ουσιοκρατική προσέγγιση των μάκρο-κοινωνικών δομών της κοινωνικής πραγματικότητας, δηλαδή έναν ουσιοκρατικό ολισμό, αλλά και από μια πολύπλοκη κατάσταση στο μικρο επίπεδο, το οποίο αποτελείται από μυριάδες, μη ερμηνευόμενες συνολικά, μικρο καταστάσεις (Μουζέλης, 2010, σελ. 349). Θα συμφωνήσουμε, επίσης, με τον Μουζέλη ότι ακόμα και ένας μεθοδολογικός καταστασιασμός τύπου Collins, στον οποίο συναθροίζονται μικρο καταστάσεις (στο ίδιο, σελ. 361) δεν είναι σε θέση να βοηθήσει στην κατανόηση της συνάντησης της ατομικής και της συλλογικής συμπεριφοράς και δράσης των νέων ανέργων με τις μάκρο κοινωνικές δομές του κοινωνικού καθεστώτος (Χτούρης, 2014). Τα δεδομένα της πραγματικότητας παράγονται σε έναν κύκλο ανάμεσα στη βιωμένη εμπειρία, την κοινωνική γνώση και την ανάλυση και την πιθανή μετά-ανάλυση αυτών των δύο διαστάσεων, όπως συλλέγονται με την μορφή των εμπειρικών δεδομένων.

ΣΧΗΜΑ 1
Εμπειρικά και πραγματικά δεδομένα

Τα δεδομένα της έρευνας και η διαλεκτική σχέση αναπτύσσονται σε διαφορετικά επίπεδα που παρουσιάζουν διαφορετική αμεσότητα και ένταση διάδρασης ανάμεσα στα μέλη των ΕΟ αλλά και στους/στις ερευνητές/-τριες, που παράγουν μια διυποκειμενικότητα μεταξύ τους. Μια υποκειμενικότητα που αποδέχεται ότι το υποκείμενο της δράσης και το αντικείμενο είναι ένα και το αυτό, δηλαδή εκφράζεται και δέχεται την έκφραση άλλου υποκειμένου, ενώ η προϋπόθεση της συνείδησης είναι η παραδοχή της ύπαρξης πολλαπλών αντιδρώντων, συνειδητών όντων (υποκειμένων). Στην περίπτωση δύο ατόμων αυτή τη δυαδική σχέση την ονομάζουμε Δυότητα (Χτούρης, 2016). Η δυαδική σχέση, σε αυτή την περίπτωση, αποτελεί ένα κεντρικό συστατικό στοιχείο της ευρύτερης κοινωνικής σχέσης και ως τέτοια περιέχει συναισθήματα, γνώση, κανόνες και πρακτικές που τα ίδια τα μέλη αυτής της σχέσης γνωρίζουν με κάποιο τρόπο, διότι αυτό αποτελεί και τη γνώση της πραγματικότητάς τους.

Σε αντίθεση με τον κριτικό ρεαλισμό (Bhaskar, ό.π., σελ. 15-16), η αντίληψή μας για την κοινωνική πραγματικότητα δεν μπορεί να είναι κάτι εξωτερικό και ανεξάρτητο από την ίδια την κοινωνία και τις ζωντανές κοινωνικές σχέσεις και διαδράσεις. Μέσα στις κανονικότητες των μεμονωμένων γεγονότων, που συγκροτούνται γύρω από έννοιες και κανόνες που αναπτύσσουν άτομα και ομάδες, οριοθετείται η κοινωνική πραγματικότητα που, σαν τέτοια, μπορεί να

μεταβιβαστεί ή να μην μεταβιβαστεί (transitive or not transitive) στην επιστημονική κοινωνική γνώση. Τα εργαλεία της έρευνας και η ερμηνεία των εμπειρικών και πραγματικών δεδομένων πρέπει και μπορούν να τα αναδείξουν και μέσα από τη δημιουργία και την οικοδόμηση νέων υποδειγμάτων (model building). Σε αντίθεση με την έρευνα των φυσικών φαινομένων, όπου μπορούμε να θεωρήσουμε ότι υπάρχει μια ανεξάρτητη πραγματικότητα (Bhaskar, ό.π., σελ. 13) και ότι συμβαίνουν γεγονότα εκτός της ανθρώπινης εμπειρίας, στην κοινωνική πραγματικότητα όλα τα γεγονότα συνυφαίνονται πάντα και κάπου με μια ανθρώπινη διαλεκτική εμπειρία, που με τη σειρά της συμμετέχει σε μια μορφή γνώσης του πραγματικού κόσμου, μια θέση που έχει αρκετή συγγένεια με τον εμπειρικό ρεαλισμό που προσβύει ο Lawson (Lawson, ό.π., σελ. 22). Σε αυτό το πλαίσιο, αναγνωρίζουμε δύο επίπεδα στα οποία κινείται η αναφορά μας: α) στην εμπειρία και την πρωτόλεια εννοιολόγησή της, και β) στο επίπεδο του πραγματικού, που παράγεται μέσα από τη Διαλεκτική σε πολλαπλές φάσεις και επίπεδα. Τη μέθοδο αυτή την ονομάζουμε **Εμπειρικό Διαλεκτικό Ρεαλισμό** ή, πιο σύντομα, **Διαλεκτικό Ρεαλισμό**, κυρίως διότι στηρίζεται στη Διαλεκτική ως συστατικό στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας, ενώ ταυτόχρονα αποδέχεται ότι τα εμπειρικά δεδομένα είναι η βάση και το πλαίσιο για τη συγκρότησή της.

Αυτή η διαδικασία που μας ενδιαφέρει κοινωνιολογικά δεν είναι εσωτερική – ψυχολογική – κλειστά αναστοχαστική, αλλά εξωτερική και κοινωνική και, για τον λόγο αυτόν, συμμετέχει στη λειτουργία και αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων και είναι έτοιμη να συγκροτήσει σε ένα άλλο πλαίσιο την επιστημονική κοινωνική γνώση. Αυτή η κοινωνική πραγματικότητα αποκρυσταλλώνεται, επίσης, σε μορφές σταθερών αξιών που αποτελούν τη βάση για τη σταθερότητα και αναπαραγωγή των κοινωνικών δεσμών. Τέτοιες αξίες μπορούν να έχουν υλική, συμβολική και πνευματική υπερβατική διάσταση, όπως είναι για παράδειγμα το κεφάλαιο, το χρήμα, το πολιτισμικό κεφάλαιο, οι θεολογικές οντότητες. Αυτές, όμως, από μόνες τους δεν συγκροτούν την κοινωνική πραγματικότητα αλλά τα αγκυροβόλια της και τους διαύλους αναπαραγωγής της. Αντίθετα, ένα κεντρικό σημείο της κοινωνικής πραγματικότητας είναι η διάδραση των ατόμων με τις δομοποιημένες αξίες που έχουν συγκροτήσει σε κοινωνικό επίπεδο αναπαραγόμενα συστήματα, που αποτελούν σημείο αναφοράς και της καθημερινής διαλεκτικής σχέσης της ατόμων αλλά και των συλλογικών σχέσεων. Με αυτή την έννοια, αυτές οι

δομοποιημένες και συσσωρευμένες αξίες είναι ταυτόχρονα εξωτερικές και εσωτερικές και αναπαραγόμενες μικρο κα μακρο σχέσεις. Στο πιο γνωστό παράδειγμα μιας τέτοιας δομοποιημένης αξίας που είναι το κεφάλαιο, μπορούμε να προσθέσουμε και άλλες σημαντικές, όπως το πολιτισμικό οικογενειακό κεφάλαιο, το ανθρώπινο κεφάλαιο, το συλλογικό κοινωνικό κεφάλαιο, αλλά και παραδείγματα μικρότερης κλίμακας, που παρατηρούνται σε μια εθνική οικονομία ή σε μια πολιτισμική περιοχή. Μια θεωρητική πρόταση για την ύπαρξη πολλαπλών μορφών κεφαλαίων-αξιών που στο σύνολό τους αποτελούν ταυτόχρονα το αξιακό και θεσμικό πλαίσιο συγκρότησης της κοινωνίας όπου η ατομική δράση είναι συστατικό του μέρους, είναι ιδιαίτερα σημαντική για το ξεπέραςμα του αδιεξόδου που δημιουργεί ο δυϊσμός δομής-δράσης (Chtouris and Miller, 2014).

1) Πρώτο μεθοδολογικό βήμα: Επιλογή και αρχική τροφοδότηση των ΕΟ και των συνεντεύξεων

Ο συντονιστής στην έρευνα των ΕΟ τις τροφοδότησε με τα κυρίαρχα θέματα που αναδείχθηκαν κατά την προετοιμασία του οδηγού των ερωτήσεων. Οι θεματικοί άξονες αποτελούσαν το γενικό πλαίσιο, που προέρχεται από τις κοινωνικές κανονικότητες που υποθέτουμε στο σχέδιο έρευνας και την νεότερη επεξεργασία της βιβλιογραφίας, και τις οποίες μπορούν να σχολιάσουν μέσα από τα ατομικά τους βιώματα είτε ακόμα από την παρουσίαση των αντικειμενικών τους χαρακτηριστικών. Οι θεματικοί άξονες παρουσιάστηκαν αρχικά ως μια πρόταση για σχολιασμό είτε μέσω ατομικών παρεμβάσεων, είτε ως σχολιασμός μέσα από την παράσταση της ομαδικής ταυτότητας της ομάδας (π.χ. νέοι άνεργοι, νέοι επαγγελματίες στον τομέα της υγείας).

Ως προς την ανάλυση του εμπειρικού υλικού των εστιασμένων ομάδων υπάρχει μια αντιπαράθεση κατά πόσον η μονάδα ανάλυσης είναι το άτομο ή η ομάδα. Μπορεί και τα δύο να είναι η μονάδα ανάλυσης, αλλά κρίσιμης σημασίας είναι να αναπτυχθούν μεθοδολογικές τεχνικές που να προσδιορίζουν επαρκώς την αλληλο-επίδραση της ομάδας και, αντίστοιχα, των συμμετεχόντων/-ουσών. Ο διάλογος και ο διαλογικός αναστοχασμός αποτελούν το πλαίσιο μέσα από το οποίο αναμένουμε ότι θα παρουσιαστούν οι ατομικές δυνάμεις αλλά και η δεσμευτικότητα των κοινωνικών σχέσεων όπου το άτομο είναι ενταγμένο. Έτσι, ο κύριος στόχος των ΕΟ είναι να εντοπι-

στούν οι περιοχές συμφωνίας αλλά και διαφωνίας, ώστε καλύτερα να κατανοήσουμε πώς αναδύονται αλλά και πώς τροποποιούνται οι διαφορετικές προσεγγίσεις για ένα θέμα. Η ανάδειξη των σημείων διαφωνίας είναι σχετικά άμεση και διακριτή διαδικασία, αλλά ως προς τη συμφωνία μεταξύ των μελών των ΕΟ είναι σημαντικό να ξεκαθαρίσει κανείς εάν αυτή είναι αποτέλεσμα επιρροής ή όχι. Αυτό προϋποθέτει μια διαρκή σχέση του/της συντονιστή/-τριας με την ομάδα και τη δυναμική της.

Η επιλογή των συμμετεχόντων έγινε με τη βοήθεια μιας κατηγοριοποίησης των ομάδων των ΕΟ με κριτήρια που είχαν άμεση σχέση με τις μορφές μετάβασης που έχουν παρατηρηθεί στο ελληνικό καθεστώς εργασίας και απασχόλησης των νέων. Τα δύο κυρίαρχα κριτήρια σε αυτή την κατηγοριοποίηση ήταν, πρώτον, η δομή της αγοράς εργασίας και της θεσμικής της συγκρότησης και, δεύτερον, η επαγγελματική και οικονομική κατάσταση των νέων. Η επιλογή ήταν ανοιχτή χωρίς να έχουν τεθεί αυστηρά κριτήρια αποκλεισμού (Morgan, ό.π., σελ. 6) ως προς το μέγεθος και την ηλικία των συμμετεχόντων. Σημαντικό κριτήριο επιλογής ήταν, όμως, το ενδιαφέρον των νέων να συμμετέχουν και να συνεργαστούν με την έρευνα.

II) Δεύτερο μεθοδολογικό βήμα: Η κατεύθυνση και το περιεχόμενο της συνέντευξης

Ο στόχος ήταν να σχεδιάσουμε έναν οδηγό συνέντευξης που θα καλύπτει κάθε ειδικό θέμα και, ταυτόχρονα, θα παράγει παρατηρήσιμες αλληλεπιδράσεις και τη διαλεκτική μεταξύ των συμμετεχόντων/-ουσών. Μέσω του οδηγού συνέντευξης, ο συντονιστής έπρεπε να έχει τον αρχικό έλεγχο του περιεχομένου και της κατεύθυνσης της ομαδικής συζήτησης. Ένας ευέλικτος τρόπος να οργανώσει την ΕΟ ήταν ερωτήσεις ελεύθερα διατυπωμένες. Ο συντονιστής έπρεπε να αισθάνεται ελεύθερος, να προκαλεί συζητήσεις που εμβαθύνουν, να προσπερνάει θέματα τα οποία έχουν ήδη καλυφθεί και να είναι ικανός να ακολουθεί τα θέματα τα οποία προκύπτουν μέσα από τη συζήτηση και ιδιαίτερα τη διάδραση ανάμεσα στους/στις συμμετέχοντες/-ουσες. Ο/η συντονιστής/-στρια έκανε συχνά παρεμβάσεις, τοποθετήσεις και ενημερώσεις προς τα μέλη των ΕΟ, με στόχο να φέρει τους/τις συμμετέχοντες/-ουσες στη θέση να αντιπαρατεθούν με αντικειμενικά στοιχεία της πραγματικότητας ή με γνώμες και προτάσεις που τους αφορούν.

Δεν θα πρέπει να συγχέουμε, στην περίπτωση της έρευνας του In4Youth, τον ρόλο του/της συντονιστή/-στριας με τον ρόλο του απλού συνεντευκτή. Ο/η συντονιστής/-στρια αυτό που κάνει είναι να απελευθερώσει και, ταυτόχρονα, να ελέγχει τη δυναμική της συζήτησης. Ο/η συντονιστής/-στρια χρησιμοποιεί τον οδηγό ως έναν πόρο που θα διατηρήσει την ισορροπία μεταξύ της εστίασης των ερωτήσεων του/της συντονιστή/-στριας ερευνητή/-τριας και της ομαδικής συζήτησης. Τόσο οι ομάδες που έχουν χαμηλό όσο και αυτές που έχουν υψηλό συντονισμό ξεκινούν με παρόμοιο τρόπο. Ξεκινούμε μια ΕΟ συστήνοντας το θέμα με τρόπο ειλικρινή, αλλά ταυτόχρονα γενικό, καλώντας αρχικά τα μέλη να πάρουν θέση στις ερωτήσεις, κινητοποιώντας, στην επόμενη φάση, τα μέλη της ΕΟ να πάρουν έναν πιο ενεργό ρόλο και να εκφράσουν τη γνώμη τους αλλά και τις προτάσεις τους, τα συναισθήματα που τους εκφράζουν περισσότερο, την πολιτική τους αντίληψη.

III) Τρίτο μεθοδολογικό βήμα: Προσδιορισμός των πηγών στους οποίους θα στηριχτεί η κωδικοποίηση της ανάλυσης

Αρχικά έγινε η απομαγνητοφώνηση όλων των συνεντεύξεων, χωρίς να παραλείπονται ακόμα και σημεία που θα μπορούσαν να θεωρηθούν δευτερεύοντα ή ότι βρίσκονται εκτός της θεματικής της ΕΟ. Στόχος της πλήρους καταγραφής είναι να έχουμε μια πλήρη αποτύπωση για την έκφραση των συμμετεχόντων/-ουσών και για τον τρόπο της διεξαγωγής της μέσω του συντονιστή/-στριας. Δημιουργήθηκε, επίσης, μια ποσοτική αποτύπωση των ΕΟ και των συμμετεχόντων/-ουσών σε αυτές (αριθμός, ηλικία, φύλο, κατάσταση απασχόλησης, οικογενειακή κατάσταση, κατηγορίες ομάδων, περιοχή διοργάνωσης, διάρκεια και ημερομηνίες διεξαγωγής, τρόπος επιλογής των συμμετεχόντων/-ουσών). Όλες οι ΕΟ καταγράφηκαν με δύο βιντεοκάμερες και το υλικό χρησιμοποιήθηκε στην απομαγνητοφώνηση των ΕΟ, αλλά κυρίως για τη δημιουργία ενός συνεκτικού οπτικού αφηγηματικού υλικού για την έρευνα των ΕΟ.

Μετά, προχωρήσαμε στην καταγραφή των κωδικών ανάλυσης που θα χρησιμοποιηθούν στην ανάλυση των απομαγνητοφωνημένων ΕΟ για να ολοκληρωθεί η σταδιακή τμηματοποίηση των δεδομένων στο επόμενο βήμα της έρευνας. Σε αυτή τη διαδικασία βοηθά η χρήση των θεματικών οδηγιών των ΕΟ καθώς και η αναφορά στα θεωρητικά και εμπειρικά θέματα που έχουν αναπτυχθεί αναλυτικά

στη σχολιασμένη βιβλιογραφία αλλά και στην εμπειρία του ερευνητή. Οι κωδικοί ανάλυσης είναι δυνατό να ομαδοποιηθούν κατά θεματικές, καθώς επίσης και κατά κοινωνικές ομάδες, κατηγορίες ερευνώμενων.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αποφασιστεί σε ποιο επίπεδο θα πραγματοποιηθεί η κωδικοποίηση. Μπορεί να αναφέρεται: α) στο επίπεδο του μεμονωμένου ομιλητή, β) στο επίπεδο όλων των συμμετεχόντων στην ΕΟ, γ) σε ομάδες διαφορετικών τύπων που εμφανίζονται στο σύνολο των ΕΟ. Στην έρευνα του In4Youth χρησιμοποιήθηκαν τρεις σημαντικές πηγές για την επιλογή των κωδικών και της τυπολογίας στην οποία στηρίχτηκε η ανάλυση.

Η πρώτη Πηγή Κωδικών (Codes I) είναι η άμεση απόδοση νοήματος στα δεδομένα από τον/την ερευνητή/-τρια, σε ένα επίπεδο αφαίρεσης ανώτερο από τον αφηγηματικό λόγο των ομιλητών/συζητητών ή, ακόμα, ο εντοπισμός του δικού τους επεξεργασμένου λόγου ή ολοκληρωμένων θεωρητικών τους προτάσεων. Η πρώτη πηγή αντιστοιχεί ακριβώς και στη διαδικασία της διαλεκτικής διάδρασης ανάμεσα στον συντονιστή/ερευνητή και τα μεταγεγραμμένα κείμενα των ΕΟ και των συνεντεύξεων που περιγράφουμε ανωτέρω (βλ. ό.π. εμπειρικά και πραγματικά δεδομένα). Για τον λόγο αυτόν χρησιμοποιούμε και τον ίδιο κωδικό (D1.1, βλ. Πίνακα 1) για να την καταγράψουμε. Αυτή η φαινομενολογική διαδικασία είναι παραπλήσια με την ανοιχτή κωδικοποίηση. Όπως την αναφέρει η εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία των Strauss και Corbin (1998) δημιουργεί ένα απόθεμα προτάσεων και εννοιών που μπορεί ο ερευνητής σε μια επόμενη φάση να τις κατατάξει σε θεματικές ομάδες ή σε εννοιολογικά δίκτυα. Στην περίπτωση της μεθοδολογίας του In4Youth, η αυθόρμητη, η πρωτογενής απόδοση νοήματος έχει άμεση σχέση με τη διαλεκτική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους/στις συμμετέχοντες/-ουσες, τον συντονιστή και τους/τις συμμετέχοντες/-ουσες, αλλά και τη μεσολαβημένη επικοινωνία ανάμεσα στις ΕΟ που υποστηρίζει ο/η συντονιστής/-στρια. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ορισμένα τμήματα μέσα στα μεταγεγραμμένα κείμενα των ΕΟ έχουν το καθεστώς μιας προ-κωδικοποιημένης έκφρασης και για τον λόγο αυτόν έχει σημασία να μεταφερθούν αυτούσια στην ανάλυση. Αντιπροσωπεύουν μερικά ή συνολικά το εννοιολογικό πλαίσιο και τους κανόνες πρακτικής που συγκροτούν την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά δεν έχουν ακόμα μεταφερθεί στο επίπεδο της κοινωνικής γνώσης.

Η δεύτερη Πηγή Κωδικών (Codes II) είναι η θεωρητικά μελετημένη αντίληψη του ερευνητή για του πού και πώς εντάσσεται ο αφηγηματικός λόγος των ομιλητών θεωρητικά. Αυτή η δεύτερη απόδοση νοήματος στα δεδομένα μάς προφυλάσσει από τη θεωρητική αφέλεια και την επανάληψη τετριμμένων νοημάτων που έχουν ήδη θεμελιωθεί και τεκμηριωθεί στο παρελθόν από άλλους ερευνητές και θεωρητικούς, αλλά και από το ίδιο το σχέδιο έρευνας. Η δεύτερη πηγή αποτελεί στην ουσία τη γνώση που διαθέτουμε για τις συλλογικές κανονικότητες του φαινομένου που μελετάμε αλλά και την περιγραφή των κοινωνικών διαδικασιών που συνδέονται μαζί τους.

Είναι χρήσιμο οι δύο διαδικασίες κωδικοποίησης να πραγματοποιούνται από διαφορετικούς έμπειρους ερευνητές με στόχο την αποφυγή μιας ανάμιξης των δύο προσεγγίσεων, εφόσον αυτό είναι δυνατό από τον χρόνο και το ερευνητικό δυναμικό που είναι διαθέσιμο. Η δεύτερη πηγή είναι η σχολιασμένη βιβλιογραφία από την οποία εξάγουμε σημαντικά στοιχεία για την κωδικοποίηση, αλλά και από τις θεωρητικές και βιβλιογραφικές αναφορές που μας ενδιαφέρουν. Η σχετική πρόταση κωδικοποίησης περιέχεται στο αρχείο με την ετικέτα «Κωδικοί Γενικό» και τον τίτλο «Γενικές και Ειδικές Θεωρίες αναφοράς για το In4Youth». Με τη βοήθεια πινάκων ολοκληρώνεται η Κωδικοποίηση και η Τοπική Ολοκλήρωση της Ανάλυσης (Weiss, 1994, σελ. 158). Σύμφωνα με αυτή τη διαδικασία, συγκεντρώνουμε και ενοποιούμε τους κωδικούς μας και τα αποσπάσματα των κειμένων τα οποία αναφέρονται κατά θεματικές. Για παράδειγμα: 1. *Κοινωνικό Κεφάλαιο και Οικογένεια*, 2. *Συνδικαλιστική εκπροσώπηση των ανέργων νέων*, 3. *Σχεδιασμός επαγγελματικών διαδρομών*, 4. *Κινητικότητα και μετανάστευση κ.ά.* Η χρήση εκτεταμένων και παράλληλων συναφών θεωρητικών υποδειγμάτων μας παραπέμπει σε μια διαδικασία έμμεσης σύνθεσης και αντιπαραβολής των θεωρητικών υποδειγμάτων, ξεκινώντας από τα κάτω. Όπως αναφέρουν οι Agnes και Norwich (2007, σελ. 212-213), οι θεωρητικές έννοιες μπορούν να δημιουργηθούν μέσα από τη διασύνδεση από τα δεδομένα προς τη θεωρία, δηλαδή από τα κάτω, όπως και ότι πολλές θεωρίες μπορούν να υποστηριχτούν από τα ίδια τα δεδομένα (Laudan, 1990). Η περίπτωση αυτή, που υποστηρίζεται από την μετα-θετικιστική παράδοση των Dahem και Quine (Agnes and Norwich, ό.π., σελ. 213), προσφέρει ένα ισχυρό επιχείρημα και για τη διαφοροποίηση των εμπειρικών από τα πραγματικά δεδομένα. Τα πρώτα έχουν ένα βαθμό αυτονομίας, ενώ τα δεύτερα δεσμεύονται

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Τυπολογία των διαλεκτικών σχέσεων

<p>Τα επίπεδα στα οποία αναπτύσσεται η ζωντανή και πραγματική διαλεκτική στο In4Youth. Η παραγωγή των εμπειρικών δεδομένων και των δεδομένων της πραγματικότητας (Κωδικοί, codes).</p>	
D1	<p>D1.1. Διαλεκτική: Στη διάδραση του Συντονιστή/ερευνητή <-> Με τα κείμενα μετεγγραφής των ΕΟ και των συνεντεύξεων [Πρώτη πηγή κωδικών] D1.2. Διαλεκτική: Στη σχέση ανάμεσα στις θεωρητικές προ-αντιλήψεις [Δεύτερη πηγή κωδικών] και<->(B) Στην επαγωγική εννοιολόγηση των εμπειρικών δεδομένων που προκύπτουν εντός των ΕΟ ή μετά.</p>
D2	<p>D2.1. Διαλεκτική: Στη διάδραση ανάμεσα στον Συντονιστή <-> και τα Μέλη των ΕΟ (ατομικά) Φαινόμενα: (Α) Συμπληρωματικότητας. <-> Αμφιθυμίας. Αντίφασης<-> Αμφιβολίας. <-> (B) Μεταβολής απόψεων, <-> διαπροσωπικής επιρροής /ταύτισης <-> εναρμόνισης σε πρακτικές και νοητικές παραστάσεις <-> (Γ) Ηγεσίας <-> Προσεταιρισμού <-> Ανταλλαγής</p>
D3.	<p>D3.1. Διαλεκτική: Στη διάδραση<-> ανάμεσα στα Μέλη των Εστιασμένων Ομάδων ΕΟ (ατομικά) Φαινόμενα: (Α) Συμπληρωματικότητας. <-> Αμφιθυμίας. Αντίφασης<-> Αμφιβολίας. <-> (B) Μεταβολής απόψεων, <-> διαπροσωπικής επιρροής /ταύτισης <-> εναρμόνισης σε πρακτικές και νοητικές παραστάσεις <-> (Γ) Ηγεσίας <-> Προσεταιρισμού <-> Ανταλλαγής</p>
	<p>D3.2. Διαλεκτική: Στα (συλλογικά) Φαινόμενα: Αντίθεση<-> Διαλεκτικής πόλωσης, <->Σύγκλισης και στοίχιση του ατόμου στο κοινωνικό καθεστώς κ.α. <-> Συλλογικής Επιρροής, Μειονοτικής επιρροής, Ομαδικής σκέψης* <-> Θεσμικής υπαγωγής <-> Αλληλό-υπαγωγής<-> Συλλογικής εναρμόνισης σε πρακτικές και νοητικές παραστάσεις</p>
D4.	<p>D4.1. Διαλεκτική: στη συγκρότηση της ατομικής/συλλογικής συνείδησης του αγώνα ή ενεργοποίησης των μελών των ΕΟ <-> Στη σχέση τους με το κοινωνικό περιβάλλον και το κοινωνικό καθεστώς και τους εξωτερικούς θεσμούς και συστήματα</p>
	<p>D4.2. Διαλεκτική σύνθεση <-> ανάμεσα σε συλλογικούς φορείς δράσης</p>
D5.	<p>Διαλεκτική: Στη διάρκεια της ζωντανής αντιπαραβολής των εμπειρικών δεδομένων ή της λειτουργίας δομών (π.χ. ΟΑΕΔ, ΣΧΟΛΕΙΟ) και <-> των στάσεων των μελών των διαφορετικών ΕΟ, που εισάγει ο Συντονιστής, ή άλλο μέλος της ΕΟ.</p>
D6.	<p>Διαλεκτική: Στο επίπεδο της κατασκευής:</p>
	<p>D.6.1. Κοινωνικών Τύπων: (χρησιμοποιείται κυρίως στη διάρκεια της κωδικοποίησης)</p>
	<p>D.6.2. Γενικότερων διαθεματικών τύπων: (Σύνθεση τύπων & ευρύτερο πλαίσιο)</p>
	<p>D.6.3. Ανεπτυγμένων θεωρητικών μοντέλων: πχ με τη σύνθεση διαφορετικών πεδίων θεωρίας, όπως π.χ. στη θεωρητική τριγωνοποίηση (triangulation)</p>

* Ορισμένες μορφές διαλεκτικών σχέσεων που παρουσιάζονται στον Πίνακα έχουν

από θεωρητικές έννοιες, αλλά και από τη διαλεκτική τους σύνθεση σε νέα υποδείγματα ερμηνείας.

Η Τρίτη Πηγή Κωδικών III (Codes III) είναι ο τύπος της διαλεκτικής σχέσης και ο σχολιασμός της. Η τρίτη πηγή περιέχει και την κατασκευή πραγματικών κοινωνικών τύπων, που αναφέρονται στα συγκεκριμένα εμπειρικά δεδομένα που κωδικοποιούμε και ερμηνεύουμε. Ο κοινωνικός τύπος που δημιουργείται αναφέρεται κυρίως στο μεταγεγραμμένο κείμενο της συνέντευξης αλλά και στη γενίκευσή του ως το σημείο που επιτρέπει η γνώση του ερμηνευτή, κωδικοποιητή από την ανάγνωση του συγκεκριμένου κειμένου και άλλων συναφών συνεντεύξεων, αλλά και την προηγούμενη κωδικοποίησή τους κειμένου, με αναφορά στις Πηγές Κωδικών I & II (Βλέπε Πίνακα 1).

IV) Βήμα τέταρτο: Ανάλυση εμπειρικών δεδομένων και η επεξεργασία των πραγματικών δεδομένων

Αναλυτικός πρώτος σχολιασμός και ανάλυση όλων των ΕΟ και των συνεντεύξεων, και ταυτόχρονη απόδοση κωδικών με την ένθεσή τους μέσα στο σώμα του κειμένου της ανάλυσης. Σ' αυτό το τρίτο βήμα πραγματοποιείται ο πρώτος αναλυτικός εκτενής σχολιασμός όλων των ΕΟ σε κείμενα που περιγράφουν και αξιολογούν τα μεταγεγραμμένα κείμενα με την ακόλουθη σειρά: α) δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων/-ουσών, β) ανάλυση κατά θεματικές, όπως αυτές χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διεξαγωγή των ΕΟ, γ) ανάδειξη των επιμέρους θεματικών και των διαφοροποιήσεων, συμπτώσεων και αντιθέσεων ανάμεσα στους συμμετέχοντες/-ουσες με την παράλληλη χρήση και ένθεση των κωδικών από την πρώτη και δεύτερη πηγή, δ) τελικά συμπεράσματα ανά ΕΟ και ανάδειξη των ιδιαίτερων σημείων της κάθε περίπτωσης. Τα κείμενα αυτά είναι εκτενή και λεπτομερή και περιέχουν τους κωδικούς που έχουμε ήδη συγκεντρώσει σε πίνακες ως την Πηγή Κωδικών II. Κατά τον σχολιασμό παράγονται και νέες διαδικασίες παραγωγής κωδικών. Με αυτό τον τρόπο ενισχύεται η διαδικασία της ανάλυσης

συγγένειες με έννοιες και, σε ορισμένες περιπτώσεις, έλκουν την καταγωγή τους από το εννοιολογικό οπλοστάσιο και τη γνώση της Κοινωνικής Ψυχολογίας (Hogg and Vaugan, 2010, σελ. 304, 541, 632). Η βασική δομή των διαδραστικών σχέσεων στη θεωρία της διαλεκτικής που παρουσιάζουμε διαφοροποιείται ως προς την ιδιαίτερη έμφαση που δίνεται εδώ στην ποιότητα και τη διατηρησιμότητα του αποτελέσματος αυτής της σχέσης. Το αποτέλεσμα αυτό, με τη σειρά του, αποτελεί επίσης την αφετηρία ενός νέου διαδραστικού διαλεκτικού κύκλου.

και εμπλουτίζεται το κείμενο αλλά και οι πίνακες με νέους κωδικούς, όπως αυτοί προκύπτουν από την ανοιχτή κωδικοποίηση. Ταυτόχρονα, η δημιουργία θεματικών αρχείων των αποσπασμάτων μάς βοηθά να διαμορφώσουμε θεωρητικές προτάσεις για τις επιμέρους θεματικές και να τις τεκμηριώσουμε, παράλληλα, βιβλιογραφικά. Το κείμενο που παράγεται με αυτόν τον τρόπο δεν είναι μόνο ένα ενδιάμεσο βήμα για τη συνολική επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων, αλλά αποτελεί ταυτόχρονα και μια ανάλυση περίπτωσης που έχει την δική της αυτοδύναμη παρουσία και αξία. Στην έρευνα του In4Youth έχουμε αναπτύξει ανάλογες αναλύσεις για το σύνολο των Εστιασμένων Ομάδων και των συνεντεύξεων που έχουμε πραγματοποιήσει. Η ανάλυση αυτή γίνεται ανεξάρτητα από τις επόμενες φάσεις που ακολουθούν, και είναι συνήθως έργο διαφορετικών ερευνητών/-ριών, έτσι ώστε να μπορεί να ελεγχθεί η εγκυρότητα των ερμηνειών και της κωδικοποίησης που έχει πραγματοποιηθεί.

α) Εκτεταμένη αναζήτηση και τμηματοποίηση των πρωτογενών εμπειρικών δεδομένων στις Εστιασμένες Ομάδες και τις συνεντεύξεις

Γίνεται μια αναζήτηση με το κατάλληλο εργαλείο αναζήτησης και κωδικοποίησης με έναν ή περισσότερους όρους (λέξεις) που μας ενδιαφέρουν άμεσα και οι οποίοι έχουν άμεση σχέση με τον τρόπο της εκφοράς λόγου των μελών των Εστιασμένων Ομάδων. Το εργαλείο αναζήτησης θα πρέπει να μας επιστρέψει τη συνέντευξη ή την ομάδα συνεντεύξεων σε τμηματοποιημένα, κείμενα που περιέχουν τους όρους αναζήτησης και το σημείο εντοπισμού τους.

β) Εκτεταμένη –σειριακή– κωδικοποίηση των εμπειρικών δεδομένων και η διατύπωση κοινωνικών τύπων

β.1) Ο ερευνητής ερμηνεύει το σύνολο ή μέρος των τμημάτων κειμένων και ενθέτει σε αυτό τους κωδικούς που προέρχονται από τις τρεις πηγές που παρουσιάστηκαν αναλυτικά παραπάνω. Η τοποθέτηση των κωδικών δεν μπορεί να είναι μια μηχανική διαδικασία, αλλά μια ερμηνευτική διαδικασία στην οποία ο κωδικός συνοδεύεται από ένα σχόλιο που εξηγεί και εμβαθύνει τη χρήση τους στον σχολιασμό συγκεκριμένου νοήματος. Σε ορισμένες περιπτώσεις είναι αναγκαία η ταυτόχρονη χρήση περισσότερων κωδικών, η οποία όμως πρέπει να σχολιαστεί ειδικά, αφού στις περισσότερες περιπτώσεις αποτελεί μια συνθετική χρήση διαφορετικών θεωρητικών υποδειγμάτων. Εδώ η

κωδικοποίηση υποκρύπτει μια θεωρητική τριγωνοποίηση (Fielding and Fielding, 1986 × Flick, 2002), που θα πρέπει να στηριχτεί, εφόσον είναι αναγκαίο, στα εμπειρικά δεδομένα που ερμηνεύονται.

β.2) Η ένθεση τμημάτων του αναλυτικού πρώτου σχολιασμού (2) που αναφέρθηκε ανωτέρω. Με την ταυτόχρονη χρήση των πρώτων αναλύσεων έχουμε στη διάθεσή μας ένα δεύτερο ανεξάρτητο πεδίο αναφοράς για τον σχολιασμό των πρωτογενών κειμένων των ΕΟ και των συνεντεύξεων.

β.3) Στο επίπεδο αυτό κωδικοποιείται και καταγράφεται εννοιολογικά η δυναμική και η διαλεκτική της ΕΟ, ο ατομικός και ο συλλογικός αναστοχασμός των συμμετεχόντων, ο διάλογος μεταξύ τους αλλά και η αφηγηματική δομή της όλης διαδικασίας. Από την καταγραφή αυτή αναδύονται οι βαθύτερες δομές και κοινωνικές σχέσεις στις οποίες είναι ενταγμένα τα μέλη των ΕΟ αλλά και οι διαδικασίες απεγκλωβισμού από αυτές, όταν αυτό φαίνεται αναγκαίο για την κοινωνική και πολιτισμική τους ανάπτυξη. Παρόλα αυτά, η πραγματική διαλεκτική αποδέχεται και πρέπει να είναι προετοιμασμένη να προσέξει ότι η γλωσσική έκφραση παραμένει δεσμευμένη από τον τρόπο που αναπαράγονται δομές και τύποι έκφρασης μέσα από τη γλώσσα ή τη μη γλώσσα των συμμετεχόντων. Στη γλώσσα και στις δομές έκφρασης εκφράζεται και εκδηλώνεται αρχικά η κυρίαρχη κοινωνική σχέση και οι συλλογικές κανονικότητες και πολύ λιγότερο και πιθανά συγκαλυμμένα η ατομική πραγματικότητα. Είναι αυτή η διαφοροποίηση που κάνει ο Σαρτρ, ανάμεσα στους τρόπους του Είναι και του μη Είναι, τις δύο καταστάσεις τις οποίες μπορεί να συνδέσει μόνο διαλεκτικά, ένας καθαρός αναστοχασμός (Sartre, 1964, σελ. 22). Αυτός ο καθαρός αναστοχασμός απελευθερώνει το άτομο πέρα από τον συνωμοτικό, κυρίως μέσα από τη διάδραση των σχέσεων που ολοκληρώνονται μέσα στη συλλογικότητα των ΕΟ, και αυτό διότι αυτή η διάδραση, πέρα από την παράθεση και αντίθεση των παραστάσεων των συμμετεχόντων, εμπλουτίζει τη γλωσσική επικοινωνία με μέσα και γνωστικές δομές που δεν ήταν μέχρι εκείνη τη στιγμή διαθέσιμες ή ενεργές σε ατομικό επίπεδο.

β.4) Διατύπωση και περιγραφή των Πραγματικών Κοινωνικών Τύπων των συμμετεχόντων στις ΕΟ μέσα από τη σύνθεση δεδομένων από περισσότερες ομοειδείς ΕΟ (τύποι νεανικής εργασίας/μη εργασίας / διαδρομές και φάσεις ένταξης). Διατύπωση μικρο θεωριών και η παραγωγή ορισμένων πραγματικών τύπων, αλλά και η ανάπτυξη του εννοιολογικού πλαισίου της έρευνας. Η ιδέα του Weiss

για τις μικρές θεωρίες (ό.π., σελ. 159) είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, διότι προσφέρει τη δυνατότητα σε αυτό το επίπεδο ανάλυσης να δημιουργήσουμε μια σειρά από απλά μοντέλα ανάλυσης και περιγραφής του αντικειμένου της έρευνας κατά θεματικές περιοχές.

Η μεθοδολογία του Weiss (ό.π.) έχει εδώ μια εκλεκτική συγγένεια με τους πραγματικούς τύπους του Βέμπερ ως μια εφαρμογή με βάση τον πραγματικό λόγο των συμμετεχόντων. Αποτελεί και μια συγγενή προσέγγιση προς τη μεθοδολογία της έρευνας της Θράκης (Chtouris, 1999, σελ. 18), στην οποία η δημιουργία τύπων αφηγητών αποτελεί ένα σημαντικό ενδιάμεσο και παράλληλο βήμα για την περαιτέρω ανάλυση. Ο τύπος αφηγητή αποτελεί μια θεματική σύνθεση του λόγου διαφόρων ομιλητών από μία ή πολλαπλές διαφορετικές συνεντεύξεις και ΕΟ στο μοτίβο μας νέας ενιαίας αφήγησης, συγκροτεί σε ένα νέο κείμενο έναν κοινωνικό τύπο που αντιπροσωπεύει ένα κοινωνικό φαινόμενο ή μια κοινωνική κατάσταση. Ο κοινωνικός τύπος καταγράφεται με δύο τρόπους. Ο πρώτος είναι η καταγραφή των χαρακτηριστικών του (όπως παρακάτω). Ο δεύτερος είναι μια σύνθετη αφήγηση κειμένων που αποτελούν αποσπάσματα από τις ΕΟ και τις διάφορες συνεντεύξεις. Ο τρόπος αυτός παράγει μια τυπολογία ενός πραγματικού κοινωνικού και ατομικού αναστοχασμού.

Στη δημιουργία του αφηγητή υπεισέρχονται αναγκαστικά τα στοιχεία που έχουν παραχθεί ως κατηγορίες της ανάλυσης μέσα από τον σχολιασμό των εμπειρικών δεδομένων, αλλά και από την πραγματική εκφορά του λόγου των μελών των ΕΟ. Αυτή η ανασύνθεση της αφαιρετικής επαγωγικής λογικής με την ανάδειξη του συγκεκριμένου, έχει μια βάση και στη θεωρητική πρόταση του κριτικού ρεαλισμού που προσπαθεί να εισάγει στη μεθοδολογία της κοινωνικής επιστήμης ταυτόχρονα τις δύο διαδρομές: α) της επαγωγικής ερμηνείας και β) της αναγωγής με σκοπό τη διαχρονική κατασκευή ενός ολοκληρωμένου κοινωνικού τύπου. Επίσης, προσομοιάζει ως προς τη διαδικασία δημιουργίας του τη διάσταση της βιογραφικότητας και την κατασκευή της ενηλικίωσης των νέων, αποδίδοντας ειδικό νόημα σε αυτή (Pohl and Walther, 2007, σελ. 535). Σε ορισμένες περιπτώσεις βρίσκουν τη σωστή γωνία με αποτέλεσμα να προχωρήσει σε πιο ενδιαφέροντα και θετικά πεδία πέρα από τους ισχύοντες περιορισμούς, ενώ σε άλλες περιπτώσεις εξοστρακίζονται και αποδομούνται τα σχέδια, δημιουργώντας επαναλαμβανόμενες απογοητεύσεις και, συχνά, τον εγκλωβισμό στην περιθωριοποίηση. Αυτή η διαρκής κίνηση ανάμεσα στην επιθυμία, το σχέδιο, τη δράση και τον ανα-

στοχασμό, θεμελιώνει το πεδίο μιας διαλεκτικής σχέσης και της συγκρότησης του κοινωνικού εαυτού, που συχνά πραγματοποιείται ως πραγματική επικοινωνιακή διαδικασία ή, σε άλλες περιπτώσεις, ως εσωτερική νοητική διαδικασία. Ο αναστοχασμός εδώ, εσωτερικός ή συλλογικός, κυριαρχείται από την ανάμιξη και τη διαδοχή «ορθολογικών» και «συναισθηματικών» ενεργημάτων, στα οποία κυριαρχεί στο τέλος μια ορθολογική επιλογή, ιδιαίτερα όταν ο νέος έχει πραγματικές ευκαιρίες να δράσει μέσα στο κοινωνικό του περιβάλλον. Σε απόκλιση από τη θεωρητική πρόταση της Archer (2000, σελ. 248, 261· Archer, 2003), ο κοινωνικός τύπος του νέου συγκροτείται κυρίως με αποφάσεις και δράσεις, αφού εκτονωθούν ή περιοριστούν τα κύρια συναισθηματικά φορτία και αφού αναζητηθεί ένας ορίζοντας δράσης που δεν δεσμεύεται μόνον από τις άμεσες έγνοιες, φροντίδες και συναισθηματικούς περιορισμούς. Η διαλεκτική που εξελίσσεται γύρω από αυτή την ανάγκη συγκρότησης του κοινωνικού ατόμου σε ένα πραγματικό σύνολο, συνθέτει τα τμήματα και τις κατακερματισμένες οντότητες σε μια κοινωνική ενότητα/ταυτότητα, μεταφράζοντας τα νοήματα και τα ενδιαφέροντα της μιας κατάστασης (συναισθήματα) στην άλλη (υλικότητα και κοινωνικοί δεσμοί), μέσω της παραγωγικής ερμηνείας. Ο Richard Biernacki (2014), απορρίπτοντας την αυθαιρεσία της κωδικοποίησης και την ποσοτική τους επεξεργασία, προχωρά σε μια ανάλογη πρόταση, στην οποία προτείνει τη χρήση των ιδεατών τύπων του Weber ως βασικό εργαλείο μιας ουμανιστικής ερμηνευτικής, με στόχο την εξασφάλιση της εγκυρότητας (Biernacki, 2012). Όπως όμως σωστά ο John Hall αναλύει (2014, σελ. 249) υποστηρίζοντας τη μεθοδολογική πρόταση του Biernacki, η δημιουργία των ιδεοτύπων προϋποθέτει αποφάσεις κωδικοποίησης σε ένα πολύ γενικότερο επίπεδο.

Στην περίπτωση αυτή, έχουμε στην ουσία συμπλέγματα εννοιών που μας επιτρέπουν να συγκροτήσουμε την πραγματικότητα με έναν τρόπο που το συγκεκριμένο εντάσσεται με μια σειρά από αφηρημένες έννοιες, υλικά, σωματικά, πνευματικά, αισθητικά χαρακτηριστικά στον ιδεατό τύπο. Η αρχική κωδικοποίηση σε αυτή την περίπτωση θεωρούμε ότι είναι ένα απαραίτητο στοιχείο αυτής της διαμόρφωσης των τύπων, μας και προσφέρει ένα σημαντικό υλικό για την ανάπτυξη των νοηματικών συμπλεγμάτων που τους συγκροτούν σε ένα επόμενο βήμα. Αλλά και στην αντίθετη κίνηση, η αυθεντική συγκρότηση των τύπων με αποφάσεις ανεξάρτητες από οποιοδήποτε κωδικό σε ένα επόμενο βήμα θα αναζητήσει εκείνα τα στοιχεία (κω-

δικούς), που θα επιβεβαιώνουν την ύπαρξή τους. Στην πραγματική έρευνα, αυτές οι δύο διαδρομές εκτελούνται παράλληλα, μέχρι τη στιγμή που θα διασταυρωθούν στο σημείο εκείνο που θα ληφθεί η απόφαση ότι υπάρχει ένα αποτέλεσμα με την μορφή ενός τύπου που είναι αντιπροσωπευτικό και στέρεο, απέναντι σε κάθε δοκιμασία ελέγχου από τα εμπειρικά δεδομένα ή τον θεωρητικό συλλογισμό.

Τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών τύπων είναι αντικειμενικά

Η δημιουργία κοινωνικών τύπων στηρίζεται κυρίως στη σύνθεση αντικειμενικών χαρακτηριστικών που συγκεντρώνονται σε μια ομάδα, αλλά όχι απαραίτητα σε όλα τα μέλη της. Με αυτόν τον τρόπο αποφεύγεται η απόδοση ετικέτας (Labeling) ατόμων και ομάδων, όπως αυτή συμβαίνει στο πλαίσιο της καθημερινής επικοινωνίας, αλλά από προ- αντιλήψεις των ερευνητών ή των συμμετεχόντων στις ΕΟ, και οι οποίες είναι σε θέση να δημιουργήσουν προκαταλήψεις και, με αυτόν τον τρόπο, να δεσμεύσουν αρνητικά την ανάλυση. Στη διαδικασία αυτή, από την πρώτη φάση της επαγωγικής παραγωγής αρχικών κωδικών και, σε ένα δεύτερο επίπεδο, εννοιών, επανερχόμαστε σε μια επανασύνθεση του πραγματικού, μέσα από τα σημαντικά και κυρίαρχα στοιχεία των κοινωνικών υποκειμένων αλλά και των κοινωνικών διαδικασιών στα οποία είναι ενταγμένα και δεσμευμένα.

V) Βήμα πέμπτο: Σύνθετες αναλύσεις και κατασκευή γενικότερων σύνθετων διαθεματικών τύπων και ανεπτυγμένων θεωρητικών μοντέλων, ανάλογα με τις δυνατότητες που παρέχουν, τα αποτελέσματα και οι αναλύσεις της έρευνας που έχουν ολοκληρωθεί μέχρι αυτό το βήμα.

α) Δημιουργία τύπων και εννοιών υψηλότερου επιπέδου αφαίρεσης και θεωρητικής τεκμηρίωσης. Σύνδεση της ατομικής πορείας των νέων με γενικές κοινωνικές διαδικασίες που αφορούν την εργασία και την ένταξη των νέων στην αγορά εργασία (Χτούρης, 2014) και, παράλληλα, δημιουργία κοινωνικών τύπων και τύπων κοινωνικών ομάδων που συνδέονται μαζί τους και μορφών κοινωνικής συμμετοχής και κοινωνικού αγώνα. Σε αυτό το επίπεδο ανάλυσης πραγματοποιείται η διαθεματική οριζόντια ανάλυση και η σύνδεση με τις γενικότερες θεωρητικές αναφορές της έρευνας του In4Youth. Στη μεθοδολογία που ακολουθούμε έχουμε μια διπλή διαλεκτική διαδρομή,

στην οποία η θεμελίωση μιας πιθανής θεωρητικής πρότασης έρχεται από τη βάση της αρχικής κωδικοποίησης των δεδομένων από την ατομικότητα και τη ζωντανή διαπραγμάτευσή της στην Εστιασμένη Ομάδα αλλά και από την εξαγωγή θεωρητικών προτάσεων και κωδικών από τις γενικές θεωρίες, που με τη σειρά τους συναντούν στα κείμενα μιαν επιβεβαίωσή τους. Σε θεωρητικό επίπεδο παράγουμε έτσι μια συνάντηση ανάμεσα στις γενικές κοινωνικές δομές και σχέσεις με την ατομική δράση. Η διασταύρωση αυτών των διαδρομών μπορεί να κατευθύνει την παραγωγή θεωρίας σε πραγματικά νέα πεδία και, ταυτόχρονα, αποφεύγει μια τετριμμένη θεωρητικοποίηση, που επαναλαμβάνει με διαφορετική ορολογία συγγενείς ή ταυτόσημες εννοιολογήσεις των δεδομένων.

β) Μέσα από την παραγωγή των μίνι θεωριών, τη συγκριτική τους διαθεματική ανάλυση, αλλά και τη χρήση των διάφορων θεωριών αναφοράς, είναι δυνατή η παραγωγή γενικότερων θεωρητικών μοντέλων και ιδεατών τύπων που συνδέουν τα εμπειρικά δεδομένα διαλεκτικά με τη γενικότερη θεωρητική μας ανάλυση. Σε αυτό το σημείο, εφαρμόζεται με έναν τρόπο αυτό που οι Strauss & Corbin ονομάζουν επιλεκτική κωδικοποίηση, δηλαδή μια γενικευμένη αναδιοργάνωση του εμπειρικού υλικού και όλων των δεδομένων, έτσι ώστε αυτά να συνδέονται εννοιολογικά και να επικοινωνούν χωρίς να αντιφάσκουν και να αλληλοαπορρίπτονται. Σημαντικό σημείο σε αυτό το επίπεδο της ανάλυσης είναι η ανάδειξη των κεντρικών κατηγοριών της έρευνας, δηλαδή εκείνων των εννοιών με τις οποίες μπορούν να συνδεθούν λογικά όλες οι υπόλοιπες κατηγορίες και υποκατηγορίες της. Ένα κλασικό παράδειγμα μιας τέτοιας κατηγορίας είναι το Κεφάλαιο στη θεωρία του Μάρξ ή το Κοινωνικό Κεφάλαιο στη θεωρία του Putnam και του Coleman. Στο ερευνητικό παράδειγμα του In4Youth σε αυτό το σημείο της ανάλυσης στηριζόμαστε στην παραδοχή του Roy Bhaskar (1975) ότι «η κοινωνική δομή είναι μια διαρκώς παρούσα συνθήκη αλλά μια συνεχιζόμενη έκβαση που αναπαράγεται μέσα από την εμπρόθετη ανάληψη δράσης» (Bhaskar, Archer et al, 1998, σελ. xii). Η παραδοχή καθοδηγεί όχι μόνο σε αυτό το σημείο αλλά και συνολικά την ανάλυση της έρευνας να συνδέσει τις διαδικασίες επαγωγής και παραγωγής συμπερασμάτων με το βασικό υπόβαθρο της κοινωνικής πραγματικότητας, και αποτρέπει ένα περιοριστικό αναγωγιστικό μεθοδολογικό μοντέλο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η μεθοδολογία που παρουσιάζουμε αποτελεί μια θεωρητική και τεχνική προσπάθεια εισαγωγής της διαλεκτικής στην ποιοτική εμπειρική έρευνα. Η διαλεκτική, μια πολυδιάστατη φιλοσοφική και κοινωνιολογική έννοια, επιδέχεται και από μόνη της μια διαλεκτική διαπραγμάτευση στην οποία η διάδραση ανάμεσα στο ερευνητικό αντικείμενο και τη μέθοδο μπορεί να αναδείξει νέα θεωρητικά και μεθοδολογικά παραδείγματα εμπειρικής έρευνας. Το υπόδειγμα έρευνας και η μέθοδος του Εμπειρικού Διαλεκτικού Ρεαλισμού που παρουσιάστηκε στο παρόν κείμενο είναι επηρεασμένο από την έρευνα (In4Youth) στην οποία αναπτύχθηκε και στην οποία εφαρμόστηκε δοκιμαστικά, αλλά έχει, επίσης, τη δυνατότητα να προσαρμοστεί σε νέα ερευνητικά παραδείγματα που χρησιμοποιούν τις Εστιασμένες Ομάδες ως εργαλείο εμπειρικής έρευνας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Ζήση, Α., Χτούρης, Σ., Χίου, Μ. και Ρενταρή, Μ. (2013). Η ανάδυση του ξενοφοβικού εαυτού στην τρέχουσα ελληνική κοινωνική εμπειρία: Ευρήματα από ομάδες εστίασης. *Ψυχολογία*, 20 (1), σελ. 68-81.
- Hogg, A.M. και Vaugan, G. (επιμ.) (2010). *Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2006). Ποιοτική κοινωνική έρευνα και κριτικός ρεαλισμός. Στο Μ. Σπυριδάκης και Θ. Ιωσηφίδης (επιμ.), *Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανάλυση δεδομένων* (σελ. 21-32). Αθήνα: Κριτική.
- Μουζέλης, Ν. (2010). *Γέφυρες μεταξύ της νεωτερικής και μετανεωτερικής κοινωνικής θεωρίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Μπέργκερ, Π. και Λούκμαν, Τ. (επιμ.) (2003). *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*. Αθήνα: Νήσος.
- Offe, C. (1993). *Κοινωνία της εργασίας*. Αθήνα: Νήσος.
- Χτούρης, Σ. (2004). *Ορθολογικά συμβολικά δίκτυα. Global states και εθνικά χόμπι*. Αθήνα: Νήσος.
- Χτούρης, Σ., Ζήση, Α., Ρόντος, Κ. και Ρενταρή, Μ. (επιμ.) (2012). *Κοινωνικές ομάδες με ξενοφοβικές τάσεις*. Μυτιλήνη: Πρακτικά Ημερίδας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Χτούρης, Σ. (2014). *Κοινωνικά καθεστώτα και οικονομική κρίση στην Ελλάδα. Η μετάβαση μετάβαση των νέων από την εκπαίδευση στην εργασία. Κείμενο εργασίας In4Youth*, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Χτούρης, Σ. (2016). Θεωρητικό δοκίμιο για την οντολογία του κοινωνικού και πολιτικού ανθρώπου. Στο Ι.Δ. Μεταξάς (επιμ.), *Πολιτική Επιστήμη. Διακλαδική και συγχρονική διερεύνηση της πολιτικής πράξης, τόμος VIII: Πολιτική θεωρία. Αξιακές επιλογές και προσδοκίες* (σελ. 250-280). Αθήνα: Σιδέρη.

Ξενόγλωσση

- Adorno, T. and Horkheimer, M. (1969). *Negative dialektik*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Agnes, Ma. and Norwich, B. (2007). Triangulation and theoretical understanding. *International Journal of Social Research Methodology*, 10 (3), pp. 211-226. doi: 10.1080/13645570701541878
- Arthur, C. (2002). *The New Dialectic and Marx's "Capital"*. Leiden: Brill.
- Archer, M. (2000). *Being human: The problem of agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M. (2003). *Structure, agency and the internal conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beck, L., Trombetta, W. and Share, S. (1986). Using focus group sessions before decisions are made. *Journal North Carolina Medical*, 47 (2), pp. 73-74.
- Bhaskar, R. (1975). *Realist theory of Science Leeds*. Leeds: Leeds Books.
- Bhaskar, R., Archer, M., Collier, A., Lawson, A. and Norrie, A. (1998). *Critical Realism: Essential Readings*. London: Routledge.
- Biernacki, R. (2012). *Reinventing evidence*. New York: Palgrave MacMillan.
- Biernacki, R. (2014). Humanist interpretation versus coding text samples. *Qualitative Sociology*, 37 (2), pp. 173-188.
- Brown, R. (1979). Georges Gurvitch and the dialectic of sociological knowledge. *Qualitative Sociology*, 1 (3), pp. 3-34. doi:10.1007/BF02429892
- Chtouris, S. and Miller, S. D. (2014). Social Accumulation of Value for Economic Recovery-Research Model (SAVER). In N.P. Petropoulos and G. Tsobanoglou (eds), *The Debt Crisis in the Eurozone: Social Impacts* (pp. 32-55). U.K.: Cambridge Scholars Publishing.
- Chtouris, S. (2012-2015). *In4Youth Research, Social and Labor Market Integration Processes of Young People during Continuous Economic and Financial Crisis*. "Excellence" Action, EU "Training and Lifelong Learning", co-funding (ECB and national resources).
- Chtouris, S. (1999). A Complex Cultural Geography. In L. Liavas (eds), *Music of Thrace. An interdisciplinary approach* (pp. 37-110). Athens: The Friends of Music Society.
- Fielding, N.G. and Fielding, J.L. (1986). *Linking data*. Newbury Park: CA Sage.
- Flick, U. (2002). *An introduction to qualitative research* (2nd ed.). Thousand Oaks: CA Sage.
- Frey, J.H. and Fontana, A. (1989). The group interview in social research. *Social Science Journal*, 28 (2), pp. 175-187.
- Gurvitch, G. (1962). *Dialectique et Sociologie*. Paris: Flammarion.
- Hall, J. (2014). Methodologies, the Lifeworld, and Institutions in Cultural Sociology. *Qualitative Sociology*, 37 (2), pp. 243-253.
- Kitzinger, J. (1994). The methodology of focus groups: The importance of interaction between research participants. *Sociology of Health & Illness*, 16 (1), pp. 103-121.
- Laudan, L. (1990). Demystifying underdetermination. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 14, pp. 267-297.
- Lawson, T. (1997). *Economics and reality*. London: Routledge.
- Marcuse, H. (2004). *Shriften. Vol 8, Aufsätze und Vorlesungen 1948-1969*. Frankfurt am Main: Springer Verlag.
- Marx, K. (1906). *Capital: A critique of political economy*, ed. Frederick Engels. New York: Modern Library, no date (first published 1906).
- Morgan, D.L. and Spanish M.T. (1984). Focus groups: A new tool for qualitative research. *Qualitative Sociology*, 7 (3), pp. 253-270.

- Morgan, D.L. (1997). *Focus group as qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Pohl, A. and Walther, A. (2007). Activating the disadvantaged. Variation in addressing youth transitions across Europe. *International Journal of Lifelong Education*, 26 (5), pp. 533-553.
- Reuten, G. (2000). The interconnection of systemic dialectics and historical materialism. *Historical Materialism*, 7 (1), pp. 137-65.
- Sartre, P. (1964). *Die Transzedenz des Ego*. Reinbek.
- Smith, T. (1990). *The Logic of Marx's Capital*. Albany: State University of New York Press.
- Strauss, A. and Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research, Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Weiss, S.R. (1994). *Learning from strangers, The art and method of qualitative interview Studies*. London: The Free Press.
- Wilkinson, S. (1998). Focus group methodology: a review. *International Journal of Social Research Methodology*, 1 (3), pp. 181-203.

